

Dr Aleksandra Đurić-Milovanović
Balkanološki institut SANU, Beograd
saskadjuric@yahoo.com

UDK: 279.123(=163.41)(498);
323.15:279.123(=163.41)(498)
Originalni naučni rad
Primljen: 17.11.2012.

„IZ SVETA VIŠE NEMA NIKOGA DA DOĐE U VERU NAŠU“: SRBI NAZARENI U RUMUNIJ¹

Rezime

Ovaj rad bavi se dinamikom nastanka i razvoja nazarenskog pokreta među Srbima u Rumuniji. Iako Srbi u Rumuniji većinom pripadaju Srpskoj pravoslavnoj crkvi, tokom 20. veka prelazili su i u različite neoprotestantske zajednice, kao što su nazarenska i baptistička. Putem nemačkih i mađarskih misionara, nazareni su širili svoje zajednice u brojnim naseljima sa pravoslavnim srpskim i rumunskim stanovništvom. Budući da su bili pacifisti, za vreme Prvog i Drugog svetskog rata veliki broj nazarena bio je osuđen na kazne zatvora, dok je deo njih i emigrirao. Zbog velike zatvorenosti i neprozelitizma, a pojavom drugih neoprotestantskih zajednica, broj nazarena se sve više smanjivao. U radi se predstavljaju i osnovni elementi nazarenske dogmatike, kako bi se ukazalo na specifičnosti nazarenskog učenja koje snažno oblikuje religijski identitet nazarenskih vernika. Rad se zasniva na kvalitativnom terenskom istraživanju srpske nazarenske zajednice u Temišvaru i u srpskim naseljima Banatske klisure realizovanom tokom 2010. godine. U Rumuniji nazarenska zajednica broji oko 1000 vernika, sa sedištem u gradu Aradu, dok Srba nazarena ima u Aradu, Temišvaru i u naseljima uz samu granicu sa srpskim Banatom.

Ključne reči: *Srbi, Rumunija, nazareni, konzervativni neoprotestanti, konverzija.*

1. Uvod

Prostor Banata oduvek je odlikovala izrazita multietničnost, tako da su Srbi živeli zajedno sa pripadnicima drugih etnički zajednica: Rumunima, Mađarima, Nemačima, Česima, Karaševcima, Romima. Živeći u takvom etnički, ali i konfesionalno heterogenom okruženju, iako većinom pripadaju Srpskoj pravoslavnoj crkvi, u kontaktu sa drugim verskim tradicijama tokom 20. veka prelazili su i u pojedine neoprotestantske zajednice, pre svega nazarensku i baptističku. Ovaj rad zasnovan je na etnografskom istraživanju kvalitativnog tipa, realizovanom tokom 2010. godine u gradu Temišvaru, kao i u srpskim naseljima u Banatskoj klisuri. Prema popisu iz 2002. godine u Rumuniji živi 22.560 Srba i pored ostalih 19 nacionalnih manjina, Srbi se nalaze na osmom mestu po brojnosti. Ovaj popis

¹ Tekst je nastao kao rezultat rada na projektu Balkanološkog instituta SANU, *Dunav i Balkan: kulturno-istorijsko nasleđe* (br. 177006) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

iznosi i podatke da Srbi žive širom teritorije Rumunije, u svim županijama, ali ih najviše ima u županijama Timiš (13.273), Karaš-Severin (6.082), Arad (1.217) i Mehedinci (1.178). Srbi u najvećem broju žive u Banatu, uglavnom u etnički mešovitim sredinama sa Rumunima i pripadnicima drugih etničkih zajednica, stoga bi se njihov prostorni razmeštaj mogao podeliti na: Banatsku Crnu Goru, Banatsku klisuru i pobrđe istočno od Temišvara. Banatska Crna Gora je područje istočno od grada Temišvara, gde u većem broju naselja žive Srbi. Ubrzani proces nestajanja Srba na području Banatske Crne Gore i severoistočnog Banata, nastao je posle raskola između Srpske pravoslavne crkve i Rumunske pravoslavne crkve, jedinstvene do kraja 19. veka. Tada je veliki broj naselja u kojima su živeli Srbi pripao Sibirskoj mitropoliji koja je imala ingerenciju nad pravoslavnim Rumunima (Церовић 2000:34).

Istorijski posmatrano uloga Srpske pravoslavne crkve bila je važna u formiranju etničkog identiteta, budući da je kod Srba u Rumuniji etnički identitet u tesnoj vezi sa religijskim. Tako su Srbi koji ne govore srpskim jezikom i ne pripadaju Srpskoj pravoslavnoj crkvi često okarakterisani da nisu „pravi Srbi“. Položaj srpske zajednice i pravoslavne religije tokom komunizma karakteriše pre svega sekularizacija, odnosno redukovanje odlazaka u crkvu, javnih crkvenih praznika i okupljanja (Pavlović 2008:135). Kako ističe etnolog Mirjana Pavlović, kada govori o Srbima u Temišvaru, „religija iako nije bila zakonom zabranjena, postala je nepoželjna i nazadna, a verska praksa je i normativno bila strogo privatizovana i zatvorena u porodični život i sakralne objekte“ (Pavlović 2008:135). Nakon perioda komunizma, u Rumuniji kao i u mnogim drugim zemljama Istočne Evrope dolazi do svojevrstne revitalizacije religije i do novih načina njene manifestacije. Veroispovest Srba u Rumuniji, prema popisu iz 2002. godine, ukazuje na to da pravoslavaca ima oko 21.000, rimokatolika 284, dok su ostali pripadnici neoprotestantskih zajednica, među kojima su najbrojniji baptisti, pentikostalci, nazareni i adventisti. U postkomunističkim zemljama, religija je tokom poslednjih decenija doživela velike promene, budući da su se tradicionalne crkve našle pred novim izazovima, a broj novih religija bio je u porastu. Neoprotestanti su takođe imali važnu ulogu u ovom „verskom oživljavanju“ u postkomunističkim zemljama. Brojne nove evanđeoske misije nakon 1989. godine u Rumuniji, doprinele su jačanju postojećih i osnivanju novih neoprotestantskih zajednica, među kojima pojedine dobijaju i status tradicionalnih crkava.

2. Poreklo i razvoj nazarenskog pokreta

Hrišćansku nazarensku zajednicu osnovao je u Švajcarskoj početkom 19. veka Samjuel Hajnrih Frelih (Samuel Heinrich Fröhlich), rođen 1803. godine u kalvinističkoj porodici u Brugu, kanton Argau. Kada je imao 21 godinu, kako navodi Aleksov, Frelih je prošao kroz dramatično lično versko iskustvo, nakon čega dolazi u sukob sa zvaničnom teologijom i dogmom (Алексов 2010:74). Su-

kob se odnosio pre svega na krštenje male dece, kojem se Frelih protivio, ali i pitanje doživljaja ličnog preobražaja, ponovnim krštenjem. Nakon preobraćenja, Frelih na putu do Bruga propoveda po okolnim selima o blagostanju, jevanđelju, grešnosti svakog čoveka i o spasenju koje dobija verom u Isusa Hrista i preporodom (Димитријевић 1894:47). Uprkos sukoba sa zvaničnom crkvom, izabran je za sveštenika državne protestantske crkve, dok nešto kasnije postaje i upravnik parohije u Lojtvulu. Crkve, koje su inače bile slabo posećene, tokom Frelihovih propovedi bile su pune. Snažan uticaj anabaptizma, ogledao se u sprovođenju stroge discipline, uređenju crkve i liturgije, kao i načinu oblačenja vernika (Алексов 2010:75). Međutim, zbog nepoštovanja novog priručnika za podučavanje dece, racionalistički usmerenog, Frelih odlazi na crkveni sud. Tako biva izbrisan iz reda duhovnika kantona Argau, zabranjene su mu sve crkvene funkcije – podučavanje, krštenje, sveta večera. Nakon povratka u Brug, dobija poziv iz Vilhelmsdorfa u Virtembergu da propoveda jednoj zajednici koja se odvojila od državne crkve. Ipak, ni ova zajednica nije mogla da prihvati njegovo učenje, jer se pridržavala krštenja male dece, koje je Frelih odbacio. Vladimir Dimitrijević navodi pismo Freliha iz 1830. godine u kojem su izložene osnovne ideje novog učenja: „Evo moga učenja: Bog ima naročita sredstva, kojim nas uvodi u svoju zajednicu. Prvo je sredstvo propoved jevanđelska i vera u Hrista koja opravdava. Drugo je blagodatno sredstvo krštenje i njegov plod (gde se pokajanjem i verom traže): spiranje greha i ubrojana svetost i pravičnost. Treće je blagodatno sredstvo: kada plod krštenja (pravičnost i svetost Hristovu) u sebi nademo“ (Димитријевић 1898:47). Godine 1830. Frelih počinje da saziva sastanke na kojima utorkom i petkom drži predavanja na osnovu Poslanice Rimljanima. Preko jednog propovednika iz Frankfurta na Majni upoznaje Kontinentalno društvo u Londonu koje pomaže propovednike i misionare i tako započinje svoja misionarska putovanja. Frelih će u Lajtvilu 1832. godine „sakupiti oko sebe ljude i govoriti im o pokajanju, o čudesima preporođenja, o pogreškama i nedostacima postojećih uredaba, o krštenju i pričešću, a naročito o otpadništvu državnog sveštenstva“ (nepoznati autor, str. 13). Kao misionar, Frelih počinje da putuje po Švajcarskoj u potrazi za novim pristalicama. Početkom 1834. godine, objavljuje i svoje prvo delo *Dve-tri reči o odnošaju obraćenih vernih prema državnoj crkvi i državne religije prema Jevanđelju Isusa Hrista*,² u kojem iznosi neka temeljna učenja i tumačenja Jevanđelja. Frelih navodi: „da se ni jedan čovek ne rađa kao hrišćanin, niti ima udela u carstvu Božijem, niti ga na to osposobljavaju nekakve spoljašnje forme ili ceremonije, nego svaki pojedini čovek, koji želi da dostigne carstva Hristova, mora na sebi samom doživeti reformaciju, preobražaj, mora se Božijom milošću ponovo roditi“ (Димитријевић 1898: 68). Drugo Frelihovo delo bilo je *Tajna bogobojažljivosti i tajna bezboštva; po njegovu biću i međusobnim odnošaju rasvetljene iz reči Božije*. Osnivanje „svetih opština“ Frelih ovako

2 Vladimir Dimitrijević navodi podatak da Frelihova dela nikada nisu dospela u knjižare i da je rukopise dobio od Felihovog sina (Димитријевић 1898:70).

objašnjava: „Mi smo se ocepili od državne religije, da ne bi odstupili od Hrista (...), ali šta je državna religija koje se moradosmo odreći, da bi pripadali istinskoj opštini Božijoj, koja je tamo gore?“ (Димитријевић 1898:74). Treće Frelihovo delo *Rasprava o braku uopšte, a naročito o tome braku*, nastalo je kao odgovor na mnogobrojne osude zbog sklapanja braka Freliha i Suzete Brunšviler pred svojim vernicima. Vlast nije priznala taj brak budući da nije obavljen u državnoj crkvi, dok su kasnije i njegova deca smatrana nezakonitim. Frelih u pomenu tom delu objašnjava: „Brak ne čini brakom čovečija ustanova venčavanja u crkvi, nego je on već predje brak, usled Božijeg osvećenja, čim se dvoje zavere da će jedno drugo ljubiti i jedno drugom biti verni“ (Димитријевић 1894:78). Četvrto delo, na temu krštenja, Frelih je napisao 1847. godine pod naslovom *Spasenje čovekovo kupkom preporođenja i obnavljanjem Sv. Duha*. „Krštenje pripada onome ko se pokajao i veruje Jevandelju. Čovek se prilikom krštenja sahranjuje u Hristu, ali se u isti mah budi u novom životu, kao što to beše slučaj sa samim spasenjem“ (Димитријевић 1894:86). Na poziv Kontinentalnog društva, Frelih odlazi na tromesečni boravak u London. Tokom boravka u Londonu, 1833. godine, upoznao se sa pesmaricom baptista i prevodi je sa engleskog jezika. U Cirihu, Frelih štampa *Harfu Sionu* 1855. godine, svoju novu zbirku pobožnih pesama u koju će uvrstiti i neke luteranske i kalvinističke pesme.³

Frelih je usvojio najviše elemenata koje možemo naći u vrlo radikalnom krilu reformacije – anabaptizmu, kao što je ponovno krštenje odraslih vernika, potreba za unutrašnjim preobražajem, nenasilje i pacifizam, stroga disciplina i distanca od državnih vlasti. Svakako najvažniji element koji su nazareni preuzeli od anabaptista, bilo je odbijanje uzimanja oružja, što će kasnije nazarene kao versku zajednicu posebno markirati među ostalim neoprotestantima. Prvi Frelihovi sledbenici u Švajcarskoj bili su menoniti, naslednici anabaptista iz 16. veka, koji su živeli u obližnjim planinskim selima. I u Evropi, a kasnije u Americi, menoniti su se postepeno priključili zajednicama koje su „podsećale“ na njihove crkve (Aleksov 2006:50). Menoniti centralne i Istočne Evrope u periodu nastanka nazarenstva nisu dobijali mnogo novih pristalica, već su živeli izolovano od spoljnog sveta (Brock 1980:62). Frelih je uspeo da okupi brojne pristalice i proširi uticaj preko svojih dela, prevoda Biblije i velikog broja novih pravila koja je uveo. Značajnu ulogu odigrala su i njegova misionarska putovanja i posete drugim zajednicama. Iako su se Frelihovi prvi sledbenici zvali između sebe „braća“, kasnije su u Švajcarskoj i Nemačkoj imali nekoliko naziva – anabaptisti (*Neutäufer*), Zajednica evangelističkih anabaptista (*Gemeinden Evangelischen Taufgesinnter*), frelihijanci (*Fröhlichianer*) (Алексов 2010: 76).⁴ Prema slov-

3 Frelih drugo izdanje nije doživeo, preminuo je 12. januara 1857. godine.

4 Aleksov navodi da poreklo imena nazaren nije sasvim jasno. Naime, pojedini autori su ime nazarena mešali sa imenom iz Starog zaveta „nazir“, a koje se odnosilo na „posvećene vernike koji su se zavetovali da neće piti, seći kosu ili dodirnuti mrtve kako bi pokazali svoju pobožnost“ (Aleksov 2006:56). Ime nazareni se vrlo često koristilo za prve hrišćane istočnog Mediterana. Na osnovu jednog Frelihovog pisma, Brok (Peter Brock) i Adler (Philip Adler) ističu da je ime stvore-

enskim izvorima nazarene koji su emigrirali u Sjedinjene Američke Države nazivali su *novim amišima* ili *novim menonitima*, dok je zvaničan naziv nazarenske zajednice Apostolska hrišćanska crkva.⁵

Širenje nazarenstva na prostore Ugarske počelo je tridesetih godina 19. veka. Prema Aleksovu „nazareni su se pojavili u doba koje su obeležile dramatične socioekonomske promene, poznati kao modernizacija, i na prostoru na kojem su se susretale, preplitale i nadgrađivale različite kulturne, društvene, političke i verske tradicije“ (Алексов 2010: 12). Kako navodi istoričar Đoko Slijepčević „pojava sekta u Karlovačkoj Mitropoliji bila je posledica slabljenja versko-moralne revnosti kod pravoslavnih Srba, koje se povećavalo pojavom borbe između političkih vođa i više crkvene jerarhiје“ (Слијепчевић 2002:214). U Karlovačkoj Mitropoliji su se tokom 19. veka pojavile tri verska pokreta: nazarenstvo, adventizam i pokret pobožnih, koji je prema Slijepčeviću predstavljao „izraz čežnje za dubljim i intenzivnijim verskim životom“ (Слијепчевић 2002: 215–216). Prema podacima koje iznosi Aleksov, mađarski šegrti Janoš Denkel i Janoš Kropaček odlaze u Švajcarsku, gde su se pod uticajem Frelihovih propovedi preobratili (Алексов 2010: 77). Po povratku u Peštu, iskustvo nove vere prenose katoliku Lajošu Henčej (Lajos Hencsey) koji postaje prvi kršteni pripadnik nazarenske zajednice u Ugarskoj. Oko 1841. godine Henčej piše knjigu, u kojoj iznosi glavne principe nazarenske vere, iako nije poznato da li je pre toga bio u kontaktu sa Frelihovim delima. Prvi preobraćenici su bili uglavnom zanatlije, kalvinisti i luterani. Prema pojedinim izvorima koje Aleksov navodi, nisu sva Frelihova učenja prihvaćena među ugarskim nazarenima. Iako se lično sreo sa Frelihom u Švajcarskoj, samo nekoliko godina pre svoje smrti, Henčej je pojedine Frelihove ideje interpretirao drugačije što se može videti i u obimnoj prepisci sa zajednicama u Ugarskoj (Алексов 2010: 79). Tako su Frelihove ideje u Ugarskoj dobile drugačiju dimenziju u odnosu na zajednice u drugim delovima Evrope, što je nazarene na ovim područjima učinilo specifičnim. Najzaslužniji za širenje nazarenske vere u južnoj Ugarskoj, početkom pedesetih godina 19. veka bio je Istvan Kalmar (Istvan Kalmar), budući da je preveo Frelihovo delo *O odnosu vernika prema državnoj crkvi* i Novi zavet na mađarski jezik (Димитријевић 1894: 94–99). Vlasti su Kalmara proterale u Pačir, u Bačkoj gde se osniva prva nazarenska zajednica u južnoj Ugarskoj. Misionarenjem, Kalmar osniva i druge zajednice u susednim mestima, pa su uprkos protivljenja vlasti i crkve nazarenske zajednice postajale sve brojnije. Aleksov ističe da se uzrok širenja nazarenstva može istražiti ukoliko uzmemo u obzir „socioekonomsko i etnokonfesional-

no 1836. godine od strane zvaničnika u Argau, u Švajcarskoj, iako nigde ne postoji objašnjenje zašto se ime nazareni vezuje samo za one u Habzburškoj monarhiji. Sledbenici pijetističkog propovednika Johana Jakoba Virca (John Jakob Writz) u Švajcarskoj se nazivaju nazarenima i taj naziv je Lajoš Henčej preuzeo za verne, novoverce u južnoj Ugraskoj. Vladimir Dimitrijević govori o terminu koji su Srbi koristili za nazarene – burgeri (Димитријевић 1894:11–19).

5 Istražujući nazarene koji su iz Istočne Evrope emigrirali u Sjedinjene Američke Države, Jozef Fajfer (Joseph Pfeiffer) ih definiše kao neo-anabaptistički pokret. Više u: Pfeiffer 2010.

no poreklo preobraćenika, reakcije lokalnih vlasti, strategije koje su nazareni koristili kao odgovor na te reakcije, kao i njihova verska uverenja nasuprot uverenjima priznatih crkava iz kojih su preobraćenici upravo i proistekli“ (Алексов 2010: 88). Multietnička sredina u kojoj su se širili nazareni, na prostoru gde su živeli kolonizovani Nemci i Slovaci luterani i Mađari kalvinisti, predstavljao je pogodan prostor za pridobijanje novih vernika preobraćenjem iz protestantizma. Međutim, progoni nazarena postaju učestali zbog odbijanja vernika da nose oružje tokom ratova (italijanski rat 1859. i austrijsko-pruski rat 1866. godine), veliki broj njih nalazio se u zatvorima, koji postaju veoma značajna mesta za širenje vere. Kako bi izbegli smrtnu kaznu, nazarenima su bile izrečene kazne u trajanju od deset do petnaest godina. Nekonformizam nazareni su izražavali u stavu: „Mi želimo da damo caru carevo. Ali onaj kojeg je Gospod izabrao ne može biti vojnik“ (Алексов 2010: 92–93). Prve veće nazarenske zajednice osnivaju se najčešće putem zanatlija–misionara u gradovima ili većim selima. Budući da nisu bili priznata veroispovest, podaci o broju nazarena nisu precizni. Istoričar Pieter Brok, navodi da prvi podaci o broju nazarena potiču od britanskih kveкера iz 1875. godine, prema čijim izveštajima u Ugarskoj ima od 6.000 do 10.000 nazarena u 60–70 zajednica. Međutim Brok smatra da je nazarena u čitavoj Ugarskoj bilo između 13.000 i 15.000 (Brock 1980: 54). Nazareni su prve pristalice u Banatu stekli šezdesetih godina 19. veka, zahvaljujući pojedinim sajdžijama iz Temišvara koji su putovali i propovedali (Алексов 2010: 94).

Na pojavu nazarenstva u Austrougarskoj, reagovala je i Srpska i Rumunska pravoslavna crkva. Crkvena štampa u brojnim antinazarenskim tekstovima, pokušala je da oslabi uticaj nazarena i da pokaže „opasnost“ koje njihovo širenje ima na pravoslavno stanovništvo. Sa druge strane nazareni su isticali neslaganje sa zvaničnom crkvom, osuđujući njihove paganske običaje i nepridržavanje Biblije. Uspeh širenja nazarena u tom periodu, vezuje se pre svega za korišćenje narodnog jezika i spontanog bogoslužjenja propovednika nadahnutim Svetim pismom. Za razliku od drugih crkava, nazareni su na bogoslužjenjima pevali pesme religiozne sadržine, koje svoje poreklo imaju u nemačkim luteranskim i pijetističkim himnama. Tako je u početku, Frelihova zajednica u Švajcarskoj koristila različite pijetističke pesmarice, dok Frelih 1852. godine nije naložio da se sastavi pojanica *Harfa Siona* (nem. *Neue Zionsharfe*). Prvi nazarenski vernici u Ugarskoj pevali su himne Evangeličke ili Reformatske crkve, dok *Harfu Sionu* nisu preveli na mađarski jezik 1866. godine, a tek kasnije pesmarica se prevodi i na druge jezike Austrougarske monarhije. Srpski pesnik Jovan Jovanović Zmaj, zajedno sa Đorđem Rajkovićem, preveo je sa nemačkog originala na srpski jezik *Harfu Sionu* 1878. godine, što je bio značajan doprinos inkorporiranju nazarenskog pokreta među srpskim stonovništvom. Zmaj je sam preveo oko 150 himni, a srpski kler ga je najoštrije osudio kao autora prevoda. Maksimović u knjizi *Zmajevu nazarenstvo* ističe da su religiozne pesme iz *Harfe Sione* „nadahnute hrišćanskim idejama ljubavi prema bližnjem, praštanja i samopregorevanja“ (Максимовић 1911:

3).⁶ Takođe opisuje nerazumljivost jezika kojim su iskazane pesme i hrišćanske poruke u pravoslavnoj crkvi, naglasivši kako se nerazumljive pesme često pevaju bez religioznog osećanja. Zmaj je bio blizak idejama Lava Tolstoja, mada, za razliku od njega, nikada nije napustio pravoslavnu crkvu.⁷ Budući da ga je Pravoslavna crkva osudila zbog prevoda, on piše izjavu u kojoj priznaje da je učestvovao u prevodenju nazarenske pesmarice i da je pesme prevodio zato što su mu se dopale, kao i da bi se svaka od tih pesama mogla pevati i u pravoslavnoj crkvi i time se na izvestan način ogradio od nazarenstva: „Da sam ja onda znao što više o nazarenstvu i da sam predviđao *štetu*, koju ono sada nanosi pravoslavlju, *ja ih ne bih prevodio, ma kako lepe bile*. Al meni to onda ni na kraj pameti nije bilo, nisam ni snivati mogao, da bi te *nevine i pravo pobožne pesme* mogle nekada pasti kao neka krivica na mene“ (Максимовић 1911:23). Prva srpska verzija *Harfe Sione* štampana je u samo 800 primeraka, dok je treće izdanje, nakon dvadeset godina, štampano u 8.600 primeraka (Aleksov 2006:112). Aleksov iznosi podatak da je rumunski prevod *Harfe Sione* (rum. *Nouă Harfa a Sionului*) objavljen prvi put 1894. godine, dok Dimitrijević navodi 1895. godinu. Harfa Siona prevedena je na mađarski, slovački, rumunski jezik, ali i bunjevački dijalekat. Rumunski prevod štampan je u 2.000 primeraka. Budući da nisu mogli naći rumunsku štampariju, a štamparija „Braća Jovanović“ iz Pančeva ih je odbila iz obzira prema Rumunskoj pravoslavnoj crkvi (Димитријевић 1898:69). Pojanica na rumunskom jeziku, u kako Aleksov navodi, skromnom prevodu Jona Balnožana (Ioan Balnojan), iz Banatskog Novog Sela u Banatu štampana je u Cirihi, u štampariji Zürcher & Furrer (Aleksov 2006:113).⁸ Dimitrijević navodi da su rumunski nazareni bili nezadovoljni sa prevodom, budući da nisu uspeali da nađu dobrog pesnika („kao Srbi Zmaja“), te je njihov prevod bio na banatskom dijalektu rumunskog. Prevodenjem i štampanjem nazarenske pesmarice Harfa Sione, uspostavljeno je određeno pravilo i sadržaj bogoslužjenja, jer su se mnoge pesme odnosile i na obavljanje određenih rituala u zajednici.

3. Elementi nazarenske dogmatike

Nazarensko učenje je u osnovi protestantsko, iako su nazareni nastojali da reafirmišu pojedine doktrine reformacije, pre svega pitanja preobraćenja i predes-

6 O odnosu Zmaja i nazarena vidi: Aleksov 2011.

7 Lav Tolstoj, čije su ideje bile veoma bliske idejama nazarena, veoma je rano saznao za njihovo postojanje. Posebno ga je privuklo nazarensko protivljenje nasilju, što ga je navelo da u dve knjige govori o srpskim nazarenima: *Carstvo Božije je u vama* (1893) i *Moja ispovest i drugi religijski spisi* (1884). Tolstoj se odvojio od pravoslavne crkve između ostalog i zbog odnosa crkve prema ljudima drugih vera, odnosa prema nasilju, kaznama, ratovima. Vidi studiju Pitera Broka *Tolstoyism and the Hungarian Peasents* (Brock 1980: 345–369).

8 Pored srpske, rumunske, mađarske, slovačke i nemačke verzije *Harfe Sione*, postoji i prevod na bunjevački dijalekat iz 1891, štampan u Novom Sadu. Bunjevci su jedini katolici koji su u velikom broju prešli u nazarenstvo cf. Aleksov 2006.

tinacije. Temelj nazarenske dogmatike polazi od shvatanja da je jedini izvor verskog života i bogoslužbene prakse Biblija, odnosno novozavetni spisi. Obredna praksa u nazarenskoj zajednici sastoji se iz krštenja, pričesta i ispovesti, a pomenuti obredi su zatvorenog karaktera. Obraćanje u nazarenskoj teologiji ima veoma značajnu ulogu, radikalnu promenu kod vernika koji je postao svestan svojih grehova i ponovnim rođen, odnosno krštenjem kroz Božji oproštaj otkrio Isusa Hrista. Do preobraćenja i uključivanja u zajednicu, vernik dolazi strogim moralnim normama, samodisciplinom i pokajanjem. Zajednicu čine odrasli kršteni vernici, braća i sestre, koji postaju deo zajednice ponovnim rođenjem, odnosno krštenjem. Pristupanju zajednici prethodi javna ispovest, veoma slična pričešću, dok se krštenje obavlja na otvorenom (reka, jezero) pogruženjem celog tela u vodu i kao većina drugih obreda u nazarenskoj zajednici, zatvorenog je tipa. U novije vreme u nazarenskim molitvenim domovima, skupštinama, postoje bazeni u kojima se obavlja krštenje. Nazareni smatraju da krštenjem čoveku mogu biti oprošteni svi gresi, ukoliko se prethodno pokajao (Đorđević 2003:35). Veoma strogoj disciplini u zajednici doprinosi postojanje kazni, koje u zavisnosti od težine greha mogu biti i isključenje iz zajednice. Tako se „nazareni trude da ne odstupe od Isusovih velikih zaveta; a ako pogreše, oni to pred sobom i pred drugima pokorno priznaju i gledaju da greh isprave dobrim postupcima“ (Максимовић 1911:12).

Slika 1. Propovedaonica u nazarenskoj skupštini u Temišvaru

Slika 2. Nazarenska skupština u Temišvaru

Kako navodi Aleksov „raskidajući sa zvaničnom crkvom, nazareni su tvrdili da raskidaju i sa njenim tolerisanjem greha i grešnika u svojim redovima“ (Алексов 2010:151). Pored krštenja, pričešć ili „Večera Gospodnja“ predstavlja značajan obred u nazarenskoj zajednici neophodan za pristupanje u zajednicu, zatvorenog je karaktera i izvodi se samo pred krštenim članovima. Neoprotestantske zajednice primenjuju post ne kao nužan niti obavezan oblik askeze, budući da vernik sam odlučuje kada će postiti, a koji se sastoji od potpune apstinencije od uzimanja hrane i vode tokom jednog dana.

Nazarenska crkva se naziva još i *skupština* ili *molitveni dom*, na čijem čelu je starešina, čin koji nosiocu ostaje do smrti, a stiče se primernim i bogougodnim životom, kao i odličnim poznavanjem Svetog pisma. Starešina je i najviši čin među nazarenima, dok su niži činovi pomoćnik starešine i sluga/propovednik. Bogoslužjenje ima propovedni karakter tokom kojeg propovednici tumače određene delove Svetog pisma. Kao uspomena na dan Hrstovog vaskrsenja nedelja je glavni bogoslužbeni dan. Nazareni odbacuju sve praznike koje obeležavaju pravoslavna i katolička crkva, kao što su Rođenje i Vaskrsenje Hristovo, smatrajući da u biblijskim spisima ne postoji dokaz da su ove praznike obeležavali prvi hrišćani. Bogoslužjenje se odvija po tačno određenom redosledu, četvrtkom i nedeljom i sastoji se od čitanja Svetog pisma i pesama iz nazarenske zbirke pobožnih pesama (pojanja) *Harfa Siona*. Interakcija u samoj zajednici, koja se manifestuje u svim aspektima svakodnevnog života, ogleda se i u pevanju pobožnih himni, koje je *a cappella*, budući da nazareni smatraju da na taj način imaju, sim-

bolički, bliži odnos sa Bogom. Nazareni se trude da svoj život maksimalno prilagode porukama i podukama Svetog pisma. Glavni cilj bogoslužbene prakse jeste da vernicima otkrije duhovno značenje određenog biblijskog događaja, dajući im time pouku o istinskom i ispravnom hrišćanskom životu. Bazična dogma jeste verovanje u zagrobni život, a duše umrlih odlaze u raj ili pakao. Nazareni veruju da svi oni koji nisu *verni* i pokajani, odlaze pred Božji sud i u pakao, jer se do spasenja može doći samo pripadanjem zajednici. Učenje o predestinaciji imaće veliki uticaj na neprozelitizam nazarena, za razliku od drugih neoprotestanta.

Nazarenski molitveni domovi nemaju krst kao obeležje, ikone i sveće. Nazareni smatraju da se krst kao simbol hrišćanstva pojavio kasnije, u doba kada hrišćanstvo nije više posedovalo svoje temeljne izvorne forme. Nazareni krst ne mogu prihvatiti kao svoj simbol zbog toga što je Hrist na njemu mučen i ubijen (Đorđević 2003:20). Smrt na krstu još kod „mnogobožaca predstavljala je najsramotniju smrt“, a krst je sredstvo za izvršenje kazne (Милин 1992:352).⁹ Zato oni ni u svojim molitvenim domovima, ali ni na grobovima ne stavljaju krst kao simbol. Stroga disciplina nazarenima je propisivala i način svakodnevnog ponašanja. Visoka moralnost nazarena uticala je na obnovu tradicionalne porodice, uz endogamna bračna pravila, zabranu kontracepcije i razvod koji je prihvatljiv samo u slučaju preljube. Na početku, kada su nazarenske zajednice bile malobrojne, postoje podaci da su žene čitale delove Svetog pisma, iako je ta praksa kasnije napuštena.¹⁰ Za nazarene, greh je svako odstupanje od Božje volje i gresi se dele na smrtno (idolopoklonstvo, vraćanje, preljuba, huljenje na Svetog duha) i nesmrtno grehe (laž, krađa). Ukoliko vernik počini smrtni greh biva isključen iz zajednice, jer zajednica ne može nositi takvu vrstu greha. Nazareni smatraju da član zajednice može biti samo pravedan čovek „nazarenski put jeste pravi put, jer se na njemu ne sme grešiti“ (Đorđević 2003:22). Samodisciplina, naporan rad i visoko moralno ponašanje donosili su za uzvrat sigurno spasenje.

4. Srbi nazareni u Rumuniji

Krajem 19. i početkom 20. veka, nazareni su bili svojevrсни pokretači snažnih verskih promena koje su zahvatile i religijski identitet Srba u današnjoj Rumuniji. Iako su se najbrojnije nazarenske zajednice osnivale među nemačkim i mađarskim protestantskim stanovništvom, nazareni su imali sve više pristalica i među pravoslavnim Srbima i Rumunima. Budući da su bili pacifisti, za vreme Prvog i Drugog svetskog rata veliki broj nazarena je osuđivan na kazne zatvora, a veliki broj vernika je i emigrirao u Sjedinjene Američke Države i Kanadu. Zbog

9 Odbacivanje krsta karakteristično je i za Jehovine svedoke, koji smatraju da je krst paganski znak i da su ga razni mnogobošci (npr. u Egiptu, Vavilonu) upotrebljavali pre nego što se pojavilo hrišćanstvo (Милин 1992:352).

10 Dimitrijević navodi podatak o ženama propovednicama iz mesta Bavaništa u Banatu (Димитријевић 1898:172–174).

velike zatvorenosti i neprozelitizma, a pojavom drugih neoprotestantskih zajednica (baptista, adventista i pentekostalaca) broj nazarena u srpskom i rumunskom Banatu se tokom godina sve više smanjivao.¹¹ Sa druge strane porast broja neoprotestantskih zajednica početkom 20. veka u Rumuniji, prelaskom vernika iz pravoslavnih crkava, uticao je na uvođenje određenih mera Rumunske pravoslavne crkve protiv neoprotestanata. Godine 1921. Sinod Rumunske pravoslavne crkve zabranio je verska okupljanja van molitvenih domova, u kućama vernika, što je u manjim zajednicama bila česta praksa. Usvajanjem Zakona o crkvama i verskim zajednicama 1928. godine regulisan je položaj tzv. „sekti“ i njihovih aktivnosti (Fosztó 2007:47). U martu 1945. godine, započet je novi istorijski period za neoprotestante uspostavljanjem komunističkog režima u Rumuniji. Tokom perioda komunizma, neoprotestanti, uključujući i nazarene, nalazili su se u veoma nepovoljnom položaju, pre svega zbog stroge kontrole koju je vlast imala nad verskim zajednicama. Jedan od ciljeva komunističke vlasti bio je smanjivanje broja neoprotestantskih zajednica, kao i broja novih vernika i ograničavanja njihovih misionarskih aktivnosti. Država je priznala samo 14 verskih zajednica, među kojima je bilo nekoliko neoprotestantskih: baptiste, adventiste, evandeoske hrišćane i pentekostalce. Nazareni i Jehovini svedoci nisu bili priznati i ubrajali su se u „sekte“. U periodu od 1948. do 1971. neoprotestantskim zajednicama bio je zabranjen kontakt sa zajednicama iz zemalja u okruženju. Iako su nazarenske zajednice i tokom komunizma bile aktivne, nije im bilo dozvoljeno da obavljaju javna krštenja, da se okupljaju van molitvenih domova, kao i da sarađuju u distribuciji verske literature i Biblija sa zemljama iz okruženja. Jedna od sagovornica navodi kako su joj roditelji bili zatvoreni zato što su bili u nazarenskoj skupštini:

[1] Za vreme Čaušeskua deset godina je bila zatvorena skupština. Vlast je '44 ušla u skupštinu i sve ih odvela u zatvor. Tamo su bili i moj otac i moja mati. Uzeli su im sve Harfe, sva Sveta pisma.¹²

Nakon pada komunizma u Rumuniji 1989. godine, započinje povoljniji period za sve neoprotestante, uključujući i nazarene. Godine 1990. nazareni dobijaju status priznate verske organizacije (rum. *asociația religioasă*). Od nekada veoma brojne zajednice, nazarenska zajednica u Rumuniji danas broji oko 1000 vernika sa sedištem u gradu Aradu. Najviše Srba nazarena bilo u blizini grada Arada, Temišvara i u srpskim naseljima uz samu granicu sa srpskim Banatom. Prema podacima sa terenskog istraživanja obavljenog 2010. godine u Temišvaru, srpsko-rumunska nazarenska zajednica broji oko 100 vernika i jedina je nazarenska skupština u gradu. Nekada brojne srpske nazarenske zajednice u Čeneju, Gadu,

11 U lokalnoj monografiji o istoriji baptističkih crkava u Banatskoj klisuri, Sandi Budimir iznosi podatak da su u pojedinim naseljima nazareni su prelazili u baptizam: „U Moldova Veche, nazaren Iva Stefanović doneo je baptističku veru u selo“ (Budimir 1994:86).

12 U skladu sa etičkim pravilima kvalitativnog istraživanja u radu sa malim verskim zajednicama, podaci o imenima sagovornika i mestu obavljanja razgovora neće biti navođeni.

Rudnoj, Srpskom Semartonu, Petrovom Selu, Stančevu i Rekašu danas imaju svega nekoliko članova. Pored grada Temišvara u naseljima Banatske klisure u kojima žive Srbi postoji nekoliko srpskih nazarenskih porodica, ali nemaju mesto okupljanja – skupštinu, već se okupljaju jednom mesečno u gradu Nova Moldova (rum. *Moldova Nouă*).¹³

Slika 3. Nazarenska skupština u Temišvaru, Rumunija

Istraživanje je pokazalo da bez obzira na malobrojnost nazarena danas, sećanje na ovu zajednicu i dalje je prisutno, posebno među pravoslavnim sveštenicima i vernicima i uglavnom se vezuje za postojanje odvojenog groblja,¹⁴ nazarensko pevanje himni u skupštinama, velikog broja dece u nazarenskim porodicama i strogosti i zatvorenosti nazarenskih vernika. U razgovoru sa pravoslavnim vernicima u srpskom selu Stara Moldova (rum. *Moldova Veche*) i Banatskoj klisuri, na pitanje da li ima Srba koji su prešli u neoprotestantizam, sagovornik ističe:

[2] Nema puno Srba koji su pokajiti. Nema mnogo. A nazarenci? Nema, sad se poništio i to.¹⁵

Na smanjivanje broja Srba nazarena u Rumuniji, uticali su i mešoviti brakovi koji su u nazarenskoj zajednici zastupljeni. Sagovornici na terenu navodi-

13 U naseljima Banatske klisure postoje brojne srpske baptističke zajednice, među kojima je najveća u Radimni. Više o Srbima baptistima u Rumuniji u Đurić-Milovanović 2012a.

14 U prošlosti su nazarenska groblja bila odvojena, što je predstavljalo poseban indikator njihove marginalizovanosti u okvirima lokalne, većinski pravoslavne zajednice.

15 Pitanja istraživača u izvodima iz intervjuva označena su kurzivom.

li su niz primera o brakovima između Rumuna, Slovaka, Srba, pa čak i banatskih Bugara Palčena, koji su izrazito brojna nazarenska zajednica u banatskom naselju Star Bešenov (rum. *Dudeştii Veche*). Kako bi se međusobno upoznala, nazarenska omladina veoma često odlazi u okolne zemlje (Mađarsku ili Srbiju) u posete većim nazarenskim skupštinama u kojima ima više mladih vernika.

Pored pravoslavaca, tokom terenskog istraživanja o nazarenima su govorili i drugi neoprotestanti. Nazarene, u odnosu na ostale neoprotestante, izdvaja činjenica da nisu usmereni na širenje svog učenja misionarenjem ili prozelitizmom. Iz tog razloga, drugi neoprotestanti nazarene opisuju kao „zatvorene“ i „konzervativne“, budući da ne propovedaju svoje učenje na način na koji to čine npr. baptisti, pentekostalci ili adventisti. Za nazarene, sa druge strane, odbacivanje od strane drugih, odnosno kako nazareni ističu „ljudi iz sveta“ predstavlja znak da su izabrali pravi duhovni put i da je upravo to znak pravih hrišćana. Tu dolazi do izražaja teološki koncept bezuslovne predestinacije, koji kod nazarena podrazumeva da su samo oni kao zajednica izabrani za spasenje, a izabranost potvrđuju i nazivom svoje zajednice:

[3] Mi smo naslednici njegovi. Mi mu nosimo ime. Nazarećanin.

Nazareni smatraju da su pripadanjem ovoj zajednici izabrani za spasenje, što je posebno izraženo u diskursu o „kraju sveta“, odnosno novozavetnoj eshatologiji nazarena:

[4] Da se ne radujemo da će još dugo ovaj svet da postoji. *Kako će da izgleda to?* Pa piše, zemlja će se tresti kao pijana. U početku kada Gospod dolazi sa anđelima. Ne znam da li će da pokupi od pentikostala i baptista, ali naši nazareni hoće. Dolazi prvo on, na oblaci-ma da pokupi njegovu skupštinu, ali ovi drugi još ima da ostanu. Posle toga biće još mnogo teško, Bog će da pusti neku teškoću na ovaj drugi svet da se pokaju, ali neće biti mnogi. Ali ni to neće biti dugo i onda će biti kraj. Ne znam ja samo Bog zna kako će biti to. Samo jedini Bog zna kako će biti kad Gospod dođe da skupi. Kako izgleda, Gospod je već na vrata.

Verovanje u „život večni“ ili „muku večnu“ predstavlja jednu od osnovnih dogmi za nazarene. Život večni obezbeđen je pravednicima, dok je onima koji ne veruju određena „večna muka“. Pozivajući se na Otkrovenje Jovanovo, jedan od sagovornika je istakao:

[5] Mi koji verujemo, mi se nadamo spasenju duše, a ne tela. Druga smrt u koju ljudi ne veruju, a svakog posle čeka sud. Čitaj Otkrovenje Jovanovu glavu 20. „I smrt i pakao bačeni biše u jezero ognjeno. I ovo je druga smrt. I ko se ne nađe upisan u knjizi života, bačen bi u jezero ognjeno“.

Predstavljeni primeri duboko su prožeti eshatološkim, ali i apokaliptičnim motivima, stoga ukazuju na značaj iščekivanja kraja vremena u nazarenskoj teologiji. Ono što nazareni smatraju da ih od drugih razlikuje i izdvaja kao „izabrane“ odnosi se i na pravila koja postoje u pogledu oblačenja muškaraca i žena u zajednici.

[6] Po delima, tako piše u Svetom pismu. Nisu pravoverni, vidimo po delima i nošnji. Mi ne sudimo nikome, svaki će da odgovara za sebe. Ne znam kako još da kažem. Samo Gospod zna kako će biti kada dođe kraj, kada dođe sud. Sud se bliži po vremenu, već vidimo da ćemo po vremenu videti da dolazi kraj. A Gospod zna kad će taj kraj biti. Dobro je kad si veran.

Da bi novi vernik pristupio nazarenskoj zajednici on mora da veruje u spasenje i da se priprema za večni život. Prilikom posete jednog većeg skupa nazarena, u razgovoru sa devojkom koja je nedavno pristupila nazarenima, a nije iz nazarenske porodice, na moje pitanje zašto je odlučila da se krsti u nazarenskoj zajednici, odgovorila mi je da je mučilo pitanje šta će biti sa njenom dušom nakon smrti. Zaokupljenost pitanjima spasenja i života posle smrti bila je česta tema u razgovorima i sa drugim nazarenima. Tako je jedan od mojih sagovornika naveo da „nama Gospod obećava život večni ili muku večnu, iako je to većini ljudi ne-shvatljivo“. Kada se kaže „život večni“ misli se na duhovni, a ne telesni život. U daljem opisu citirao je prvu knjiga Mojsijevu 3:17:

[7] Kada je Adam sagrešio Bog im je rekao „od praha jesi i u prah ćeš se vratiti i sa znoja lica svog ješćeš hleb svoj sve dok se vratiš u zemlju iz koje si uzet“. Zato što je sagrešio.

Konverzija ili obraćenje, odnosi se na napuštanje jedne verske tradicije i prelaska u drugu, što se u kontekstu ovog istraživanja odnosi na pristupanje nazarenskoj zajednici.¹⁶ Za nazarene preobraćenje predstavlja potpunu duhovnu promenu, od starog načina života prema Hristovom načinu života, okretanje od života greha ka životu pravednosti (Jambrek 2007:273). U nazarenskoj zajednici temeljni značaj daje se pokajanju i ispovesti, a krštenom verniku mogu biti oprošteni svi gresi ukoliko se prethodno pokajao. Nazareni veruju da nakon krštenja u njima više ne živi stara ličnost, već Hrist u koga veruju, stoga svaka životna aktivnost mora biti u skladu sa voljom Hristovom. Tako je i sam naziv kojim ljudi van zajednice nazivaju nazarene (ali i ostale neoprotestante) „pokajani“ (rum. *pocăiți*). U nazarenskoj zajednici neophodan je postepen proces konverzije, gde vernik napušta stare navike („svetske običaje“), odnosno sve životne navike i prakse koje nisu u skladu sa učenjima zajednice, i prihvata novi način života, postajući „prijatelj zajednice“. Nakon što budući vernik postane „prijatelj zajed-

16 O konverziji više u npr. Sremac 2012, Đurić-Milovanović 2012.

nice“ sledi krštenje, koje je zatvorenog tipa. Nazareni krštenje opisuju kao obred nakon kojeg se postaje član zajednice, odricanjem starog života, priznavanjem i pokajanjem za grehe koji su učinili i „ponovo rađaju“ kao pravi hrišćani. Krštenje je vođeno i obavlja se u bazenima koji postoje u skupštinama ili na otvorenom, reci ili jezeru. Međutim, nazareni naglašavaju da je mnogo veći greh ukoliko se čovek krsti i pristupi zajednici, a ne istraje u nazarenstvu. Nakon toga život odbačenog vernika postaje „sedam puta gori“ nego pre krštenja. Većina novih vernika u nazarenskoj zajednici u Temišvaru čine potomci nazarena koji su odlučili da se krste i postanu članovi zajednice.

[8] *Jel ima mladih u skupštini?* Za sada ima, od roditelji verni. Iz sveta nema nikoga da dođe u veru našu. Zdravoretko dođu i ne sviđa im se. A zašto ne znam. Ni naše pojanje. Dođu jedanput i idu kod pentikostali i druge vere. Samo od naših vernih deca dolaze.

U nazarenskoj zajednici na bogoslužnjima sedenje je podeljeno, na muški i ženski deo. Žene u nazarenskim zajednicama nose marame. Nazareni objašnjenje za pokrivanje glave kod žena, nalaze u Bibliji, prema kojoj sestre u Gospodu nose maramu ili pokrivalo za glavu tokom molitve ili bogoslužnja kao simbol njihove pokornosti prema Božjoj uredbi prilikom Stvaranja (1. Korinćanima 10, 16, 11:17, 32). Pored bogoslužnja, nazarenke nose marame kad god bi izlazile iz kuće. Određena pravila oblačenja nazarena, izdvajaju ih od ostalih neoprotestanata.

[9] Svuda sada ima baptisti i pentikostali. Valjda bi dolazili kod nas da nema ove druge vere. Oni mogu da idu kako hoće. Kod njih je široki put, ne tako uzak kao kod nas. Da budeš sa maramom na glavi, da na obučeš pantalone, da ne sečeš kosu. Kod nas je kako piše u Svetom pismu. Kod njih mladi idu kako hoće. Imaju muziku, nemaju Harfu, oni sami prave pesme, najviše za Hrista. Ipak njihova nošnja, sve to...

Sagovornica primećuje značajno prisustvo baptista i pentekostalaca, koji imaju drugačija pravila i učenja u okvirima svojih zajednica, a koja su za omladinu „privlačnija“. U gradu Temišvaru postoji veliki broj baptističkih crkava koje imaju organizovano i konfesionalno obrazovanje (osnovne škole i gimnazije). Međutim, veća sloboda koju neoprotestantske zajednice u Rumuniji imaju danas, prema pojedinim sagovornicima, nije doprinela i manjoj marginalizaciji nazarena od strane „većinskih“ verskih zajednica:

[10] Ono je sloboda možeš da ideš u skupštinu, ali mrze te svi. Pokajita ta, neće ni ime da ti kažu. Oni drže da je to sekta. Sve su sekte, samo ortodoksni su pravi u crkvama, popovi.

Iako je negativni diskurs o nazarenima od strane većinski pravoslavnih Srba i Rumuna bio mnogo više izražen u prošlosti kada su se nazarenske zajednice osnivale, distanca pravoslavaca prema nazarenima može se videti i danas u upotrebi termina *pokajani* (rum. *pocait*) sa negativnom konotacijom. Marginalizovan položaj nazarenskih vernika i diskurs o diskriminaciji markira ovu danas malobrojnu neoprotestantsku zajednicu.

5. Završna razmatranja

Iako su nazarenske zajednice u Rumuniji osnovane krajem 19. i početkom 20. veka, one se i danas često se percipiraju kao „nove“ religije, dok su u javnom diskursu najčešće diskreditovane kao „sekte“. Na negativnu markiranost nazarena, kao i drugih neoprotestantskih zajednica uticalo je i nepoznavanje protestantske tradicije u celini, posebno savremenih ogranaka protestantizma na ovim prostorima, gde dominira pravoslavna hrišćanska tradicija. Sa druge strane, pojavom drugih neoprotestantskih zajednica i njihovim evanđeoskim i misionarskim pristupom, posebno nakon pada komunizma u Rumuniji, broj nazarena sve više se smanjivao. Opstanak danas malobrojne grupe Srba nazarena ukazuje na isprepletanost različitih verskih tradicija neoprotestantskog porekla na prostoru nekadašnje Austrougarske i na heterogenost religijskog identiteta srpske zajednice u dijaspori.

LITERATURA

- Aleksov, Bojan 2006. *Religious Dissent between the Modern and the National – Nazarenes in Hungary and Serbia 1850–1914*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, Balkanologische Veröffentlichungen Band 43.
- Алексов, Бојан 2010. *Назарени међу Србима: верска њивења у јужној Угарској и Србији од 1850. до 1914*. Београд: Завод за уџбенике.
- Aleksov, Bojan 2011. Jovan Jovanović Zmaj and the Serbian identity: between poetry and history. U: Diana Mishkova (ed.) *We, the people. Politics of national peculiarity in Southeastern Europe*. Sofia: Centre for Advanced Studies.
- Brock, Peter 1980. The Nonresistance of the Hungarian Nazarenes to 1914. *Mennonite Quarterly Review* vol. 54, no. 1, 53–63.
- Brock, Peter 1980a. Tolstoyism and the Hungarian Peasant. *The Slavonic and East European Review* vol. 58, no. 3, 354–369.
- Budimir, Sandi 1994. *Istoria baptiștilor din Clisură Dunării*. București: Institutul Teologic Baptist (neobjavljeni rukopis).
- Церовић, Љубивоје 2000. *Срби у Румунији*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.

- Димитријевић, Владимир 1894. *Назаренство, његова историја и суштина*. Нови Сад: Српска манастирска штампарија.
- Димитријевић, Владимир 1894а. *Један разговор са назаренима*. Панчево: Књижара Браће Јовановић.
- Димитријевић, Владимир 1898. *Зашто се назаренство шири и како би се могло сиречити*. Нови Сад: Штампарија српске књижаре Браће М. Поповића.
- Димитријевић, Владимир 1903. *У назаренској скупштини*. Будимпешта: Штампарија српских новости.
- Ђорђевић, Сања 2003. *Хришћанска назаренска заједница*. Ниш: Јунир.
- Ђurić-Milovanović, Aleksandra 2012. „Ako je došao silom, on ne ostaje“: narativi o konverziji u rumunskim neoprotestantskim zajednicama. *Interkulturalnost* br. 3, 160–175.
- Ђurić-Milovanović, Aleksandra 2012a. Serbs in Romania: between religious and ethnic identity. *Balkanica* 42 (u štampi).
- Fosztó, László 2009. *Ritual revitalisation after socialism. Community, personhood and conversion among Roma in a Transylvanian village*. Berlin: Lit.
- Jambrek, Stanko (ur.) 2007. *Leksikon evanđeoskog hrišćanstva*. Zagreb: Bogoslovni institut, Prometej.
- Максимовић, Јован 1911. *Змајево назаренство*. Београд.
- Милин, Лазар 1982. *Научно оцртавање религије*, књига 6. Београд: Епархија Жичка
- Слијепчевић, Ђоко 1934. *Назарени у Србији до 1914*. Београд: Издавачко и прометно а.д. Југоисток.
- Sremac, Srđan 2012. *Zavisnost, religija, identitet. Predlog za narativnu analizu svedočanstava konverzije bivših zavisnika*. Sremski Karlovci–Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Pavlović, M. 2008. Globalizacija i regionalni kulturni identitet. U: *Etnologija i antropologija: stanje i perspektive*. Beograd: EI SANU 31.
- Pfeiffer, Joseph F. 2010. *Between remnant and renewal: a historical and comparative study of the „Apostolic Christian Church“ among neo-Anabaptist renewal movement in Europe and America* (MA Thesis). Elkhart: Faculty of the Associated mennonite Biblical Seminary

Dr Aleksandra Đurić-Milovanović

Balkanološki institut SANU, Beograd

saskadjuric@yahoo.com

**„FROM THE WORLD NOBODY COMES TO OUR FAITH ANYMORE“:
NAZARENE SERBS IN ROMANIA**

Abstract

This paper deals with the origin and dynamics of development of Nazarene movement among Serbs in Romania. Although the majority of Serbs in Romania belong to the Serbian Orthodox Church (Eparchy of Timisoara) during 20th century a number of neo-Protestant communities appeared, such are Nazarenes or Baptists. Living in ethnically and religiously heterogeneous areas, the Serbs in Romania came into more direct contact with German and Hungarian missionaries who began to spread Nazarene teachings in the mid-nineteenth century. Since they were pacifists, during the First and Second World War a number of Nazarenes was imprisoned or they emigrated abroad. Due to the closeness of their community and the appearance of other neo-Protestant communities the number of Nazarenes decreased significantly. In order to outline specificity of the Nazarene teachings which strongly shape religious identity of Nazarene believers, in the paper some basic elements of Nazarene dogma are presented. The paper is based on the qualitative-oriented field research conducted during 2010 in Timisoara and Serbian settlements in the Banat gorge. In Romania, the Nazarene community numbers about 1,000 believers, based in the city of Arad, while Nazarene Serbs are present in Arad, Timisoara and the border area with the Serbian Banat.

Key words: Serbs, Romania, Nazarenes, conservative neo-Protestants, conversion.